

Pressen møtte EF-striden i 1972 som partiaviser. Her fra dagen etter folkeavstemningen. Foto: Digitalmuseum.no

Abstracts: In the period from 1945 to the 1990s, the links between Norwegian newspapers and the political parties changed radically. In the 1950s and 1960s, there were important economical og organizational ties between the newspapers and the parties. These were gradually untied, and it is important for the newspapers to flag their party-political independence. Henrik Bastiansen was assigned to write about this process in *Norsk Presses Historie* (The History of the Norwegian Press). As a preparation to this, he wrote a monograph based on material from the archives of the parties and the media organizations. Based on this material, his main explanation for the resolution of the ties between the parties and the newspapers was the experiences from the debate leading up to the referendum about Norway joining the Common Market in 1972, when an overwhelming majority of the newspapers recommended the people to vote “yes”, but a majority (53,5 percent) voted “no”. According to Bastiansen, the parties lost their trust in the newspapers’ ability to influence their readers. The political parties lost interest in their newspapers. This single-factor explanation is, however, too simple. Researchers like Svernik Høyer and Sigurd Høst have shown that the decline of the party-political press started much earlier than the EEC debate and continued at least into the 1990s. Newspaper economy and local competition are important factors in this process.

Keywords: Party-political press, Newspaper structure, Newspaper economy, Press history

Fagfelleverdert

Avviklinga av partipressa i Norge – et historisk-politisk og økonomisk perspektiv¹

Sammendrag: I perioden fra den første etterkrigstida og fram til 1990-tallet, gikk det norske pressesystemet fra å være ei partipresse med sterke økonomiske og organisatoriske bånd til partiene, til å bli ei presse som markerer uavhengighet mellom seg og partiene. Som en forberedelse til å skrive om denne overgangen i *Norsk Presses Historie*, gikk Henrik Bastiansen gjennom et stort arkivmateriale som viste at partiene blir mindre opp-tatt av å båndta til avisene, og han knytter dette til debatten om norsk EEC-(EU)-medlemskap, som i kulminerte med at det norske folket gjennom ei folkeavstemning sa nei til medlemskap. Denne enfaktor-forklaringa på avpolitisering av pressa, blir likevel for enkel. Forskere som Svennik Høyser og Sigurd Høst har pekt på at avpolitiseringsprosessen starta lenge før 1972, og den har vært mye mer gradvis enn det Bastiansen antyder. Økonomiske forhold i avisbransjen og lokal konkurranse mellom aviser er faktorer som må trekkes inn hvis en vil forklare endringene i det norske pressesystemet de siste 70 åra.

Emneord: Partipresse, Pressestruktur, Avisøkonomi, Pressehistorie

Helge Østbye
Professor emeritus ved Institutt for
informasjons- og medievitenskap,
Universitetet i Bergen
helge.ostbye@uib.no

Henrik Bastiansen har flere steder skrevet om «partipressens fall». I bind 3 av *Norsk presses historie 1660–2010* har han skrevet «EF-striden: partipressen for fall» – nedafor omtalt som «kapitlet»². Som et forarbeid til dette kapitlet skreiv Bastiansen en 500 siders monografi med tittelen *Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall 1945–2000*, og denne er nedafor omtalt som «monografien»³. Min artikkel peker på at de to arbeidene til Bastiansen har et for snevert perspektiv og datagrunnlag til at de gir en dekkende beskrivelse av avviklinga av partipressa i Norge, blant annet velger Bastiansen å ikke ta hensyn til resultater fra andres forskning, først og fremst arbeidene til Svennik Høyser og Sigurd Høst. Høyser og Høst viser hvordan avisene tilpasser seg – og ofte går dukken – på nasjonale og lokale markeder. Konkurransen på markedene forklarer mye av nedgangen for partipressa i 2. halvdel av 1900-tallet.

Partipresse

Det er vanskelig å definere begrepet «partipresse» presist og generelt fordi det som binder sammen aviser og partier, varierer fra land til land og over tid.

Den norske partipressa besto av aviser som – i stor grad – ikke var *eid* av partiene eller partiorganisasjoner⁴, men avisene (f.eks. eierne) valgte sjøl å bruke spalteplass til å støtte et bestemt parti. Det var også mange person- og organisasjonskoplinger mellom avisene og partiene. Avisene hadde ofte et ideelt (f.eks. politisk) formål. Men aviser er også alltid bedrifter som må sikre at inntektene dekker de daglige utgiftene. For aviser som etablerte seg i konkurranse med andre aviser på utgiverstedet, f.eks. i den store etableringsperioden fra 1860 til 1920 (se nedafor), ga det ofte en strategisk fordel på lesermarkedet å tone partipolitisk flagg. Dette kunne gi både abonnements- og annonseinntekter, i tillegg

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 39, 2023, årgang 20, s. 136-147, publisert desember 2023.

Artikkelen finnes også som del av hele utgaven av Mediehistorisk Tidsskrift nr. 01, 2023,

url: https://medietidsskrift.no/wp-content/uploads/2023/12/NMF-tidsskrift-02_2023.pdf

Artikkelen publiseres under lisensen Creative Commons CC BY-NC 4.0.

til direkte økonomisk støtte fra partiene eller organisasjoner som var sammenkople med partiene. Men etter ca. 1950 snudde dette. Det blei stadig færre aviser på hvert utgiversted,⁵ og særlig den største avisa på hvert utgiversted søkte å betjene lesere som sokna til flere partier. Sterk partitilknytning kunne begrense inntektsmulighetene. Dette gjaldt også arbeiderpressa, sjøl om den var etablert av og – fram til slutten av 1980-tallet – i stor grad eid, av lokale fagforeninger og partiorganisasjoner, og i lange perioder med nasjonalt samordnende organisasjoner, som styrte mye av økonomien og deler av innholdet.

«Partipresse» er altså et begrep på strukturnivå⁶ og på innholds nivå⁷. Den norske pressestrukturen er først og fremst sammensatt av enkeltaviser der journalister og redaktører daglig prioriterer saker og vinkler innholdet. Men avisene og de som er ansatt der, må også forholde seg til institusjoner og organisasjoner mv. hvorav noen er (eller i hvert fall var fram til 1980-tallet) organisert etter partilinj. Analyser av pressestrukturen tar gjerne utgangspunkt i enkeltavisene: økonomiske forhold og eierskap som igjen påvirker hvilke aviser som fins på ulike steder på ulike tidspunkt (f.eks. overlevelse eller mulighet for nyetablering, fra ett tidspunkt til et annet). Det kan være strukturelle koplinger mellom partier og pressa (f.eks. økonomisk styring, organisasjoner for aviser, redaktører, journalister osv.), men aviser kan også ta systematiske, partipolitiske standpunkter uten at det er formelle bånd til partiene. Staten er også en viktig aktør som påvirker pressas arbeid. Fra 1935 – og særlig etter krigen – satte staten viktige økonomiske rammevilkår for den enkelte, norske avisa (oms-/momsfritak for alle aviser,⁸ og fra 1969 også direkte støtte til visse typer aviser).

For etterkrigstida fram til litt ut på 1980-tallet er den enkleste operasjonaliseringa av «partitilknytning» den betegnelsen den enkelte avisa sjøl oppga i de årlige utgavene av *Norsk aviskatalog*.⁹ Tett knytta til denne egendefinisjonen er også spørsmålet om avisene abonnerer på artikler etc. fra partienes pressekontorer, som i hvert fall for Høyre, Arbeiderpartiet og Senterpartiet var viktige kanaler ut til folket.

Når det gjelder «partipresse», kan en også se på de enkelte avisenes medlemskap i partienes ulike presseorganisasjoner. Partistandpunkter i innholdet lar seg også analysere.¹⁰

Monografien

Den store styrken og nytteverdien for norsk pressehistorie i Bastiansens monografi er at Bastiansen har funnet fram til, analysert og presentert et materiale som til da var lite systematisk bearbeida, nemlig avisoppslag, interne møtereferater, dokumenter og annet som belyser forholdet mellom partiene og «deres» aviser. Svennik Høyer hadde i sin doktoravhandling¹¹ og i rapporten om avisene i (den første) Maktutredningen¹² analysert forholdet mellom partiene og partipressa med utgangspunkt i avisene, og han har også analysert politisk innhold¹³ og satt utviklinga inn i en teorisammenheng¹⁴. Og Sigurd Høst har i hvert fall siden 1994 årlig beskrevet avisstrukturen i Norge både på strukturnivå og med opplysninger om hver enkelt avis – svært viktige bidrag for alle som vil skrive om utviklinga av partipressa i Norge.

Det er egentlig ikke noe problem at Bastiansen i *monografien* velger å se bort fra dette og går rett på et omfattende arkivmateriale om forholdet mellom avisene og partiene (og til dels internt i avisene), og at han dermed går lite inn på de strukturelle endringene som skjer i norsk presse totalt sett. Men framstillingen av partienes diskusjoner av sin presse kunne med fordel ha vært litt mer poengtert og analytisk. Svennik Høyer skreiv i en anmeldelse av monografien at det kanskje «bør [...] nevnes at Bastiansens bok ikke bare er et omfattende bestillingsverk med en kort deadline, men også av nødvendighet et hastverksarbeid, noe som setter sine spor i framstillingen. De mange gjentakelsene, ofte i samme avsnitt, er blant det som irriterer mest. Bastiansen er så overveldet av sitt omfattende materiale [...] at han glemmer å disponere og redigere. Samme sak behandles ut fra ulike typer arkivstoff, hvilket ikke alltid bringer inn nye synspunkter. Resultatet blir ofte at beretningen står på stedet hvil over flere sider, mens Bastiansen i andre partier viser seg som en god forteller. Vi får håpe at han får anledning til å levere en mer gjennomarbeidet versjon senere»¹⁵.

Så lenge Bastiansen i hovedsak refererer innholdet i empirisk materiale, bør en kanskje ikke stille altfor store krav til at opplysningene blir sett i sammenheng med resultatene fra andres forskning. Men når han i slutten av monografien og i kapitlet i pressehistoria generaliserer, ville det vært en fordel om han trakk inn annen forskning som dekker feltet. Da blir den årsakssammenhengen som Bastiansen presenterer, en blant flere teorier om hvordan partipressa blei svekka på 1970- og 80-tallet.

Bastiansens periodisering

Mot slutten av monografien sammenfatter Bastiansen utviklinga av partipressa etter krigen ved å dele perioden inn i fire faser (nedafor: Bastiansens merkelapper, mine sammenfatninger – Bastiansens går over 10 sider¹⁶, s. 457–467. Bastiansens oppsummering kommer forresten ikke helt til slutt i monografien: den etterfølges av 30 sider med ny empiri.

- *Partipressen i senit: perioden 1945 til 1972.* Mange aviser var – hovedsakelig gjennom egne valg, men en del også med økonomiske bånd – knytta til de tre partiene Høyre, Venstre og Arbeiderpartiet. Også Bondepartiet (fra 1959: Senterpartiet) hadde koplinger til en del aviser. Partipressa blei raskt gjenoppbygd etter den påtvungne nedstenginga under 2. verdenskrig. Viktig for partipressa var også partienes pressekontorer, som spredte partienes budskap ut til folk gjennom de partiljale avisene. Det var også organisasjoner av aviser, redaktører og journalister som knytta avisene til partiene.
- *Partipressen i krise: perioden 1972 til 1981.* I 1972 måtte folket ta stilling til norsk medlemskap i EF gjennom ei folkeavstemning. NRK (med kringkastingssjef Torolf Elster som pådriver) var nøye med å behandle de to sidene likt. Partiavisene fulgte i stor grad sine partiers standpunkt i EU-debatten: Det store flertallet av avisene (dvs. Arbeiderparti-, Høyre- og Venstrepressen) argumenterte for norsk medlemskap, mens flertallet i folket stemte «nei»¹⁷ ved folkeavstemninga. Partiet Venstre blei kort etter folkeavstemninga delt i to: Venstre og Det Liberale Folkepartiet¹⁸. De mange store og små venstreavisene måtte gjennom pinefulle valg mht. hvilket av de to små partiene de da skulle støtte. Resultatet blei at de etter ei tid valgte å ikke binde seg til noen av dem, og de erklærte seg partipolitisk uavhengige. Også Arbeiderpartiets velgere var sterkt splitta, og fra journalistene i arbeiderpressen kom et krav om større bredde og uavhengighet av partiet i dekninga av politikken. Høyre og Senterpartiet var ikke splitta av EU-spørsmålet. Men Høyre trappa ned sin støtte til svake aviser og til pressekontoret, og forholdet mellom partiet og deres aviser blei svakere enn tidligere. Senterpartiet hadde en indre debatt om hvorvidt partiet skulle skille lag med de andre partiene på borgerlig side og opptre som et mer blokkuavhengig, radikalt sentrumparti. Partiets mest vellykkede avis, *Østlendingen* (med redaktør Andreas Hagen i spissen), var en viktig aktør for det sistnevnte standpunktet. For alle de fire avispartiene skjedde ei oppløsing i forholdet mellom partier og «deres» aviser gjennom resten av 1970-tallet og litt ut i 1980-tallet.
- *Det store oppbruddet: perioden 1981 til 1991.* Den uavhengige journalistikken fikk større prestisje blant journalistene. Den Konservative Presses Forening bytta navn til Uavhengige Avisers Forening, og Høyres Pressekontor blei erstatta av Norpress. Arbeiderpartiet gjorde slutt på ordninga med at redaktøren i *Arbeiderbladet* (nå: *Dagsavisen*) blei valgt på partiets landsmøte. I denne perioden mista mange aviser det lokale eierskapet ved at større konsern kjøpte opp nr. 1-aviser og monopolaviser rundt om i landet.
- *Den nye uavhengigheten: perioden 1991 til 2000* er en fortsettelse av overgangen fra partiljale aviser til uavhengighet som et ideal for avisvirksomheten. Konsern dominerte etter hvert avismarkedet.

Løstlys 30 pr

A/S **HJORT & RISER**
Glaslaser og glassmestere
D.B.L.C.
Vehvestrøg 2. Tlf. 53 00 27 - 33 21 02.

Dagbladet
Trykk og forsendelse i Norge og utlandet

LEIERBERE I sontralyte olendomerl
CB varmemulere
reduserer
fyringsutgiftene
De som leier, betaler mindre, får mer varme.
A. HESSELBERG & CO.
Rådstrøg 12 - Oslo. Tlf. 42 10 34 - 41 28 81.

Vakkert Vær til Venstre Valg

Stem i dag på: HELGE SEIP, TORALY ØKSNEVAD, MARIT AARUM, HELGE ROGNLIEN og INGEBRIGT GJØSTEIN RISS

Utklippet med Venstre som et naturlig valgpart for de fleste i dag Norge.

VALGLOKALE
For Nordmarks storkrets
BJORNHOLT SKOLE

Halvaunen vil å gå til valglokalet

Hans Bonan først av 73 stemmeberettigede i Nordmarks krets

Et fra østlige i Nordmark.

Panikkstemning i Trieste Frykt for blodige kamper hvis de vestallierte evakuerer sone A

Sikkerhetsrådet tar saken opp, mener «Times»

For de italienske kystregionene

LONDEN 11. okt. — Folk ved Adriaterhavet er redd for at en tilbaketrekning av de allierte troppene fra Trieste vil føre til blodige kamper, meldte «Daily Herald» i sitt utendørs melding.

Det er ikke tvil om at krisen i dag er en av de største som har oppstått i den siste halvdel av den andre verdenskrig. Det går rykter om at alle perspektiver i Trieste vil være ugunstige for de allierte.

«Organiserte liggerbander herjer i Oslo!

TO AV BETLERNE PÅ TILTALEBENKEN I DAG

Det ene er mannen som fant maleriene fra Oscarshall

I politiske kretsler som i Oslo er det en stor del av befolkningen som er redd for at de allierte vil evakuere sone A i Trieste. Dette vil føre til blodige kamper, meldte «Daily Herald» i sitt utendørs melding.

Vinmonopolet definitivt slutt, — må punge ut

Styret skal drøfte hvem som skal få flaskepengene

Hverken Høyesterett eller Lagmannens retter vil prøves om i neste

Et avgjørende valg er nå tatt i den norske regjeringen. Det er besluttet å oppheve vinmonopolet. Dette vil føre til en stor omveltning i den norske økonomi.

Vi velger

FOR EN NY PRESIDENT

Den norske regjeringen har besluttet å oppheve vinmonopolet. Dette vil føre til en stor omveltning i den norske økonomi.

Dagbladet støttet opp om partiet Venstre, selv om tilknytningen til partiet ikke var like sterkt som for Arbeiderparti-avisene. Faksimile Dagbladet 12. oktober 1953.

Det kan jo nevnes at i Svennik Høyers¹⁹ oppsummering av utviklinga i norsk presse fra 1830 til ca. 1980 (se ovenfor), kalte han perioden etter 1950 for en *konsolideringsperiode*, med et fall i antallet aviser, men økning i samla opplag. Det er stikkord som det er verdt å følge opp. Fra midten av 1980-tallet skjedde også en eierkonsentrasjon, der de lokale eierne, med sine politiske preferanser, blei bytta ut med nasjonale eiere, som hadde klart kommersielle motiver for sine aviseierskap.

Gjenoppbygginga av partipressa etter 2. verdenskrig

Under 2. verdenskrig forbød den tyske okkupasjonsmakta alle de politiske partiene i Norge, med unntak av Nasjonal Samling. Kommunistpartiet blei forbudt allerede i august 1940, og partiets aviser blei nedlagt samtidig. De øvrige partiene blei forbudt måneden etter, men avisene til disse partia fortsatte å komme ut, underlagt sensur og med pålegg om å ta inn stoff som myndighetene krevde spredt. Men etter hvert blei også mange av disse avisene lagt ned eller tvunget til å slå seg sammen med andre aviser på stedet. De fleste arbeiderpartiavisene blei stengt i løpet av 1940–41, og bare tre relativt små arbeiderpartiaviser kom ut gjennom hele krigen.²⁰ De store Høyre- og Venstre-avisene (med unntak av Dagbladet) kom ut så godt som uten avbrudd. Det samme gjaldt mange av de mindre, men da i en del tilfeller i form av fellesaviser med andre borgerlige aviser, i noen tilfeller også med arbeiderpartiaviser, og av og til med kortere stenginger.²¹

Da okkupasjonen tok slutt, var det viktig, både for avisene og partiene, å få gjenoppretta partipressa. I firebindsverket *Norsk presses historie 1660–2010* dekkes denne gjenoppbygginga i det første kapitlet i bind 3: Del 1 «Mai 1945: Systemet gjenreises». Store krefter blei satt inn på å få i gang flest mulig av de avisene som hadde vært nedlagt.²² Særlig effektivt arbeidet man i A-pressen, der man bl.a. med støtte fra svensk og amerikansk fagbevegelse kunne kjøpe trykkpresser og annet teknisk utstyr i utlandet (det var stor knapphet på utenlandsk valuta i Norge). I økonomiske saker blei A-presseavisene i stor grad styrt fra Youngstorget, der Norsk Arbeiderpresse A/S holdt til. Innholdet blei styrt/påvirka av Arbeidernes Pressekontor, også med kontor på Youngstorget.²³ Trass i at alle de fire politiske avisgrupperingene satsa etter krigen, var det en del aviser som hadde forsvunnet for alltid – særlig en del små Høyre- og Venstre-aviser.²⁴ Det er rimelig å si at gjenoppbygginga blei avslutta tidlig på 1950-tallet. I 1952 kom det ut avis på like mange steder som før krigen. En del mindre aviser, og noen større, fra før krigen, kom aldri tilbake. Til gjengjeld var det kommet noen nye. Avistallet i 1952 var vel 80% av tallet før krigen.²⁵

Partiaviser dominerte i 1952. Men det var i mellomkrigstida at partiavisene var mest dominerende – den var *partipressas senit*.²⁶

Norsk presses historie og avviklinga av partipressa

I *Norsk presses historie 1660–2010* dekkes avviklinga av partipressa særlig i det andre kapitlet i bind 3: «Avisdøden banker på». Med hensyn til forfatterskap er dette et komplekst kapittel. Det er delt i 5 underkapitler, og 3 av disse er særlig relevante: «Den enes brød, den annens død», «Pressen får statsstøtte» og «EF-striden: partipressen for fall». Det siste av disse er skrevet av Henrik Bastiansen, mens Sigurd Høst har skrevet om innføringa av statsstøtte. Første del av underkapitlet «Den enes brød, den annens død» handler om strukturutviklinga i norsk presse og er skrevet av Høst. Bastiansen har skrevet om partienes – og til dels avisenes egne – reaksjoner på «avisdøden».²⁷

Det er en klar motsetning mellom Sigurd Høsts og Henrik Bastiansens framstilling av strukturendringene i partipressa i etterkrigstida. Bastiansen kaller, som nevnt, perioden 1945–1972 for «partipressen i senit», mens Høst, som ser på utviklinga av de enkelte avismarkedene, snakker om «avisdød» – en død som i stor grad rammet den lokale partipressa. Mellom 1952 og 1969 gikk antallet arbeiderpartiaviser

ned fra 44 til 37 (dvs. ned 16%), høyreaviser fra 52 til 38 (ned 27%), venstreaviser fra 36 til 30 (ned 17%). Antallet upolitiske og uavhengige aviser var bortimot uendra (ned 5%). Opplagsmessig holdt partipressa stand i denne perioden²⁸.

Avisdøden fikk både journalistene og partiene til å reagere. Journalistene og noen redaktører (og til og med arbeiderpartileder Einar Gerhardsen) ønsket at avisene fikk større muligheter til å kunne skrive kritisk om eget parti, og politikerne bidro til å styrke økonomien i konkurransemessig svake aviser ved å opprette ei ordning med statlig pressestøtte fra og med 1969.²⁹ En NOU fra 1973 gir en detaljert oversikt over utviklinga når det gjelder nedlegging og opprettelse av aviser fra 1950 til 1972. Den analyserer også økonomien i den norske pressa rundt 1970.³⁰

Allerede tittelen på Bastiansens kapittel kopler partipressas fall til EF-saka: «EF-striden: partipressen for fall». Fra valget i 1965 samarbeida 4 partier (H, V, Sp og KrF) i en flertallsregjering leda av Per Borten (Sp). Forhandlinger om norsk medlemskap i Det europeiske fellesskapet, EF (i dag: EU), var ei stor sak for Norge – og det var ei sak som delte regjeringa. Venstre og – til en viss grad – Kristelig Folkeparti var internt splitta, Senterpartiet var imot norsk medlemskap, og Høyre for. Samarbeidet mellom de fire partiene sprakk i mars 1971 på ei sak som hang sammen med EF-spørsmålet. Arbeiderpartiet overtok regjeringsmakta med Trygve Bratteli (A) som statsminister: Brattelis første regjering (mindretallsregjering). Den slutførte forhandlingene om medlemskap og leda landet fram til at spørsmålet om norsk EF-medlemskap blei avgjort gjennom ei folkeavstemning i september 1972. Med høg valgdeltaking gikk 53,5% av folket mot norsk medlemskap. Bratteli overlot regjeringsmakta til ei regjering av EF-motstandere (regjeringa til Lars Korvald (KrF), regjeringa hadde også medlemmer fra Sp og EF-motstandere fra V).

Forhandlingene med EF og folkeavstemninga var kanskje den aller største politiske saka i Norge etter 2. verdenskrig. Den fikk konsekvenser for partiene og pressa, og svekka uten tvil partipressa. Men EF-striden var ikke *starten* på partipressas fall. Vi må gå mye lenger tilbake i tid for å finne starten på avviklinga av den norske partipressa. Og vi må utvide kildegrunnet: Både avisinnhold og strukturelle forhold (konkrete og håndgripelige forhold som markedsposisjon, økonomi og eierskap) er viktige. Og vi er så heldige at en del av dette er dokumentert i en offentlig utredning om *Dagspressens økonomi*³¹ (denne NOU-en er ikke nevnt blant utredninger som Bastiansen har listet blant kildene på s. 493 i monografien). Ei oppstilling av nedlagte, sammenslåtte og nyetablerte aviser konkluderer med en «netto nyregistrering av 13 aviser og en netto stans av 27 aviser» (da er 5 mislykka forsøk på å etablere ny avis fjerna i begge grupper). Særlig mange nedlegginger skjedde på slutten av 1950-tallet og på 1960-tallet. Det som er viktig i et partipresseperspektiv, er at de fleste *nedlagte* avisene var partiaviser, mens nesten alle de *nyetablerte* avisene som overlevde, var upolitiske/uavhengige.³² I denne perioden var i hvert fall ikke partiavisenes senit.

En tidlig undersøkelse gjennomført av Svennik Høyser viser også at på steder med flere aviser, var det gjennom 1950-tallet en synkende tendens til å markere et partipolitisk standpunkt.³³ Dette gjaldt både nr. 1-aviser og nr. 2-aviser. Men det var også slik at nr. 1-avisa på hvert sted i mindre grad viste en partipolitisk profil enn nr. 2-avisene på samme sted, uavhengig av om det er ei arbeiderpartiavis eller ei borgerlig avis som var størst.³⁴

Både når det gjelder antallet partiaviser og styrken i den partipolitiske agitasjonen, ser det ut til at partipressa blir svekka i god tid før spørsmålet om norsk deltaking i et europeisk økonomisk samarbeid blir aktuelt.

Og – som Madsen og Overrein³⁵ har vist – overlevde partiengasjementet i pressa med god margin EF-avstemninga. For å forstå avpolitiseringa av pressa er det behov for en annen type kildemateriale og flere teoretiske perspektiver enn de Bastiansen brukte i monografien, som han bygde kapitlet i *Norsk presses historie* på.

Sammenfatning og konklusjon

Avviklinga av partipressa var en prosess som varte over et mye lenger tidsrom enn det Bastiansen gir inntrykk av i kapitlet i *Norsk presses historie*. Sammenlikna med mellomkrigstida var krigen og hele etterkrigstida perioder der partiavisene var under press. Etter krigen var det ikke partipolitiske eller journalistfaglige diskusjoner som var de viktigste kildene til dette presset. Etter 1960 økte antallet steder med avis, mens hele etterkrigstida var prega av nedgang i antallet steder med konkurranse. Dette gjaldt altså utviklinga fram til midt på eller slutten av 1970-tallet. Denne utviklinga er grundig analysert av Sigurd Høst³⁶ og presentert i konsentrert form i kapitlet «Den enes død, den annens brød» i pressehistoria.³⁷

Partiene ønsket ikke – verken før eller etter 1972 – at «deres» aviser skulle legges ned eller bli mer partipolitisk nøytrale: Det var økonomiske realiteter – som igjen oftest var bestemt av markedsstrukturen – som førte til nedlegging av en del aviser og til «avpartifisering»³⁸ av andre. Konsentrasjonen av eierskapet³⁹ på 1980-tallet og utover førte til en strømlinjeforming av både store og små aviser.

Det var materielle forhold (avisøkonomi og eierskap) som var hovedgrunnen til at den gamle typen partipresse forsvant. Her er det et komplisert og interessant forhold mellom partitilknytning, konkurranseposisjon, inntektsgrunnlag og eierskap.

Noter

- 1 Siden jeg første gang leste Bastiansens monografi (2009), har jeg hatt lyst til å peke på at den bygger på en for snever teoritilnærming og et for ensidig kildemateriale til at den gir et dekkende bilde av avpolitiseringsprosessen i norsk presse. Andre arbeider som diskuteres videre i min artikkel, peker i retning av at avpolitiseringa starta lenge før EF-debatten. Roar Madsen og Per Overrein skreiv i *Mediehistorisk tidsskrift* nr. 1 2020 om hvordan tidligere høyreaviser på begge sider av Oslofjorden deltok i stortingsvalga i 1981 og 1985. Deres artikkel viste at partipressa slett ikke var et avslutta kapittel på 1970-tallet, og det krever flere innholdsanalyser for å følge avpolitiseringsprosessen videre på 1980-tallet og utover. Madsen og Overreins artikkel inspirerte meg til endelig å skrive et tilsvaret til Bastiansens framstillinger av avviklinga av partipressa.
- 2 Bastiansen 2010
- 3 Bastiansen 2009
- 4 A-pressa var det store unntaket.
- 5 Jf. flere av arbeidene til Høyer og Høst (sitert nedafør) og godt dokumentert i NOU 1973: 22.
- 6 Her er det tilstrekkelig med en ordboksdefinisjon av «struktur». «Struktur» er måten noe er bygd opp på av mindre deler (Bokmålsordboka). I vårt tilfelle: Hvordan pressestrukturen er bygd opp av enkeltaviser, og hvordan disse igjen er knytta til partier og andre organisasjoner med politiske mål.
- 7 Det er en sammenheng mellom strukturkjenne tegn og innhold (f.eks. mellom organisering knytta til et parti og partipolitisk innhold), men i den grad det er en årsakssammenheng, kan påvirkninga potensielt gå begge veger.
- 8 Oms = omsetningsavgift. Oms-satsen var 1 % 1935–40; og mellom 6 og 12 % fra 1945 og til oms blei erstatta av moms i 1969–70. Da blei oms erstatta av den mer omfattende merverdiavgifta (moms) med enda høgre, men etter hvert mer differensiert, avgiftsnivå. Fritaket for oms/moms gir aviser en konkurransemessig fordel framfor så godt som alle andre produkter på markedet. Statlige porto- og teletakster for aviser var viktige tiltak som påvirka pressestrukturen lenge før dette.
- 9 Utgitt av Norske Avisers Landsforening, NAL (seinere omdanna til Mediebedriftenes Landsforening, MBL) – trykt versjon fra og med 1946 til og med 2009. Mediekatalogen er en utvidelse og videreføring i elektronisk form.
- 10 Se f.eks. Høyer 1964.
- 11 Høyer 1975/1977
- 12 Høyer 1982
- 13 Høyer 1964
- 14 Høyer 1968
- 15 Høyer 2010: 205
- 16 Bastiansen 2009: 457–467

- 17 Den svenske stats- og medieviteren Jørgen Westerståhl (1973) viste gjennom en omfattende innholdsanalyse at NRK i tida rett før folkeavstemninga greide denne balansen rimelig godt. Nils Petter Gleditsch og Ottar Hellevik viser tydelig at avisenes partiloyaliteter førte til at de dårlig representerte sine lesere og deres partiers velgerne (1977: 212–235). Forskerne sammenfatta mediernes grad av nøytralitet slik: «NRK ga en viss overvekt for 'ja', [med] bedre balanse rett før folkeavstemningen» og «Pressen [ga en] sterk overvekt for 'ja'» (s. 249).
- 18 Venstre var et middels stort parti med 9,4 % av stemmene ved stortingsvalget i 1969. Etter at partiet blei splitta, fikk Venstre 2,3 % av stemmene ved valget i 1973 og Det Liberale Folkepartiet 3,4 % (tall fra Statistisk sentralbyrå). De store, gamle venstreavisene på Sør- og Vestlandet (opprinnelig langs kysten fra Larvik til Tromsø) hadde lite å tjene på å være knytta til ett av de to minipartiene.
- 19 Høyer 1982: 137
- 20 Av A-pressens 43 aviser forsvant halvparten allerede i 1940, 11 i 1941, 4 i 1942, 3 i 1943, og 1 i 1944 (Finmarken). 3 fortsatte gjennom hele krigen: Arbeidets Rett (Røros), Kongsvinger Arbeiderblad (bytta navn til Glåmdalen) og Romerikes Blad (Jessheim – forskjellig fra dagens RB på Lillestrøm). Også borgerlige avisene blei nedlagt eller tvunget til sammenslåing, først og fremst i 1943 og 1944. Notene bygger på stor grad på Hjeltnes (1990), supplert med Høeg (1973 og 1974). Se også Høst (2010: 50).
- 21 Hjeltnes (1990), supplert med Høeg (1973 og 1974)
- 22 Høst 2010: 16–20
- 23 Lyshagen 2008: 32–42
- 24 Høst 2010: 45
- 25 Høst 2009, 2010: 19
- 26 Høyer 1982: 140
- 27 Redaksjonen for Norsk presses historie 1660–2010 har virkelig laget et rebusløp for dem (oss) som vil referere til biter av verket. På s. 503 og 504 er det en oversikt over hvem som har skrevet hva i bind 3. Det er fristende å referere til hele bindet som (Hjeltnes (red.) 2010) – Guri Hjeltnes var redaktør for bind 3; eventuelt (Hjeltnes/Dahl (red.) 2010) – Dahl var redaktør for verket som helhet. Men i dette tilfellet er det viktig å identifisere hvem som har skrevet de enkelte bitene. Jeg har derfor laget én referanse til alt Høst har skrevet i Kapittel 2 «Avisdøden banker på», som «Høst 2010», og med henvisning til siden i bindet, og tilsvarende for «Bastiansen 2010».
- 28 Høst 2010: 80
- 29 Bastiansen 2010: 83–99
- 30 NOU 1973: 22
- 31 NOU 1973: 22
- 32 NOU 1973: 22 s. 82–83
- 33 Høyer har undersøkt hvor stor andel av dagene avisene har hatt politiske lederartikler i mars og september annethvert år fra 1950 til 1960.
- 34 Høyer 1964. Bastiansen har i monografien (2009: 86) en referanse til Høyers artikkel, men ikke til del delen som viser resultatene av innholdsanalysen.
- 35 Madsen og Overrein 2020
- 36 Bl.a i Høst 1986 og 2009. Både Bastiansens og Sigurd Høsts monografier fra 2009 er laget for å analysere og dokumentere utviklinga i pressen etter 2. verdenskrig, nettopp for å forberede bidrag fra disse forfatterne i bind 3 av Norsk presses historie 1660–2010. De to monografiene er nummerert etter hverandre i serien Pressehistoriske skrifter.
- 37 Høst 2010
- 38 Begrep henta fra Simensen 1999.
- 39 Fra 1995 begynte A-pressen (i dag: Amedia) å kjøpe opp tidligere uavhengige og borgerlige aviser. Disse fikk beholde sin etablerte, politiske profil. Med Amedias oppkjøp i 2011–2012 av de fleste av de avisene som Orkla i 2006 hadde solgt til det britiske selskapet Mecom, fikk Amedia eierkontroll over det meste av det som var igjen av de gamle, borgerlige lokalavisene. Inntil nylig (høsten 2021, ti år etter at Amedia hadde overtatt) hadde den gamle høyreavisa i Horten, Gjengangeren, som del av sin formålsparagraf at den skulle drives etter «et verdikonservativt grunnsyn», mens den tradisjonelt enda mer konservative avisa i nabobyen, Tønsbergs Blad, skulle bygge på «det konservative livssyn». Nå (2022) er formålsparagrafene for disse avisene helt politisk nøytrale. Flere av de gamle arbeiderpartiavisene har beholdt en formålsparagraf som forankrer avisene i «arbeiderbevegelsens ideer om frihet, demokrati og likeverd» (Amedias hjemmesider februar 2022).

Litteratur

- Bastiansen, H.G. (2009). «Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall 1945–2000», *Pressehitoriske skrifter nr. 11*.
- Bastiansen, H.G. (2010). «EF-striden: Partipressen for fall», s. 113–147 i G. Hjeltnes/H.F. Dahl (red.) *Norsk Presses historie 1660–2010, bind 3*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Chandler, D. og R. Munday (2011). *Oxford Dictionary of Media and Communicaton*, Oxford: Oxford University Press.
- Gleditsch, N.P. og O. Hellevik (1977). *Kampen om EF*. Oslo: Pax Forlag.
- Hjeltnes, G. (1990). *Avisoppgjøret etter 1995*. Oslo: Aschehoug.
- Høeg, T. A. (1973). *Norske aviser 1763–1969 En bibliografi. 1. Alfabetisk fortegnelse*. Oslo: Universitetsbiblioteket.
- Høeg, T.A. (1974). *Norske aviser 1763–1969 En bibliografi. 2. Registerbind*. Oslo: Universitetsbiblioteket.
- Høst, S. (1986). *Aviskonkurransen. Nye og gamle teorier belyst gjennom A-pressens utvikling*. Fredrikstad: Institutt for Journalistikk.
- Høst, S. (1995). *Avisåret 1994. Flere aviser, stabilt opplag*. Fredrikstad: Institutt for Journalistikk.
- Høst, S. (2009). «Mye mer enn Akersgata». *Pressehitoriske skrifter nr. 12*.
- Høst, S. (2010). «Status ved frigjøringen», s. 16–20; «Systemet tømres», s. 45–53; i G. Hjeltnes/H.F. Dahl (red.) *Norsk Presses historie 1660–2010, bind 3*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Høyer, S. (1964). «Pressens økonomiske og politiske struktur», s. 221–242 i *Tidsskrift for samfunnsforskning nr. 4*.
- Høyer, S. (1968). «The Political Economy of the Norwegian Press», s. 85–143 i *Scandinavian Political Studies Volume 3/1868*.
- Høyer, S. (1975/1977). *Norsk presse mellom 1865 og 1965: Strukturutvikling og politiske mønstre*. Oslo: Institutt for presseforskning (dr.-avhandling).
- Høyer, S. (1982). «Del I: Perspektiver» (s. 21–94) og «Del III: Pressen – Økonomisk utvikling og politisk kontroll» (s. 133–239), i *NOU 1982: 30 Maktutredningen. Rapporten om massemedier*,
- Høyer, S. (1995). *Pressen mellom teknologi og samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Høyer, S. (2010). «Om hvorfor partipressen forsvant», s. 203–206 i *Norsk medietidsskrift nr. 2 2010 (Vol. 17)*.
- Madsen, R. og P. Overrein (2020). «'– Vi stemmer Høyre i Sandefjord'. Høyreaviser i valgkamp», s. 71–92 i *Mediehistorisk Tidsskrift nr. 1*.
- NOU 1973: 22 *Dagspressens økonomi*.
- NOU 1982: 30 *Maktutredningen. Rapporten om massemedier*.
- Simensen, J.O. (1999). *Meningsbærer eller meningsløs? Om avisenes samfunnsrolle*. Fredrikstad: Institutt for Journalistikk.
- Westerståhl. J. (1973). *EF i Norsk rikskringkasting. En studie av radio- och tv-sändingarna inför folkeavstemningen 1972*. Göteborg: Statsvetenskapliga Institutionen.